

KELEMEN MELINDA

A háztartási alkalmazottak foglalkoztatásának kérdései Magyarországon – a láthatatlan munkaerő¹

A háztartások számára végzett szolgáltatásokat (háztartási munkát) túlnyomórészt feketepiaci keretek között adják-vezik, nemcsak Magyarországon, de Európa sok, más országában is. Annak ellenére, hogy az Európai Bizottság célul tűzte ki a szektor fejlesztését, és jó, külföldi gyakorlatok is léteznek ezen a területen, Magyarországon a szektor szabályozására tett kísérletként a szakpolitikai intézkedések egyelőre csak egy jóval általánosabb szinten, a feketemunka visszaszorítására tett intézkedések keretében jelennek meg (alkalmi munkavállalói könyv, egyszerűsített foglalkoztatás). Annak érdekében, hogy a szektort láthatóvá tegye, a kormány bevezette a háztartási alkalmazottak és foglalkoztatók kötelező regisztrációját. A számok egyelőre a szabályozás korlátozott sikerét mutatják. A háztartási alkalmazottak munkaszerződéssel, legális keretek között való foglalkoztatása egyébként is kérdéses Magyarországon, mivel jelentősen megdrágítaná a szolgáltatást a háztartások számára, csökkentené az „alkalmazott” bevételeit, és jelentős anyagi terheket róna az állami költségvetésre. Így a szakpolitikai eszközök (szolgáltatási utalvány) bevezetését alapos mérlegelésnek kell megelőznie.

Bevezetés

A tanulmány célja egy eddig Magyarországon szakpolitikailag és kutatási szempontból is elhanyagolt csoport, a fizetett háztartási alkalmazottak

¹ Köszönetemet fejezem ki az NGM, NMH és a KSH szakértőinek, akik lehetővé tették a tanulmányban közléni kívánt adatokhoz való hozzáférést, valamint Neumann Lászlónak és Simonyi Ágnesnek a kézirat áttekintéséért és a hozzáfűzött értékes megjegyzésekért.

helyzetének, valamint a témakör komplexitásának bemutatása.² A téma apropója, hogy az Európai Bizottság az Európa 2020 növekedési stratégiáján belül kiemelt figyelmet fordít a foglalkoztatási szint emelésére (cél a 20–64 évesek között a foglalkoztatási szint 75 százalékra növelése), és pedig olyan területek és szektorok ösztönzésével, amelyek vélhetőleg jelentős foglalkoztatás-bővítési potenciállal bírnak. Európa-szerte aktuális felvetés, hogy van-e a személyes és háztartási szolgáltatás „szektorában” potenciál, és ha igen, akkor a szektor fejlesztése milyen eszközökkel ösztönözhető, a különböző támogatási formák milyen terheket rónak a közfinanszírozásra, és vajon a legális foglalkoztatás javítja-e a szolgáltatások színvonalát. Gazdasági és foglalkoztatáspolitikai szempontból az egyik legnagyobb kihívás, hogy miképp szorítható vissza a szolgáltatások feketeipari igénybevétele, illetve a szektorban széleskörűen elterjedt illegális foglalkoztatás.

Szemben Franciaországgal, Belgiummal vagy Németországgal, ahol a háztartási alkalmazottak helyzetének rendezése, legális foglalkoztatásának támogatása, a szektor ösztönzése gazdaság- és szakpolitikai eszközökkel évtizedes múltra nyúlik vissza, Magyarországon a téma „árva gyermek”-nek számít, szakpolitikai diskurzusoknak nem képezi tárgyát és a gyakorlatban egy igen keskeny keresztmetszetre, az ún. cselédkérdésre, illetve a feketemunka kifehérítésének problémakörére szűkül le. Kutatási szempontból is gazdag lehetőségeket kínáló terep, mivel ha túllendülünk a feketemunka kifehérítésének kérdésén, akkor egy jóval szerteágazóbb és összetettebb problémakörbe ütközünk. Ismert, hogy a feketemunkának és a szolgáltatások számla nélküli megvásárlásának társadalmi elfogadottsága több okból is (a hazai viszonyok között leginkább a magas társadalombiztosítási és adóterhek miatt) igen magas. Ugyanakkor azonban amíg egy szektor főként illegális elemekből épül fel, addig „láthatatlan”, statisztikailag nem mérhető, tanulmányozható, illetve érdemben nem fejleszthető. Amint a foglalkoztatás láthatóvá és legálissá válik, úgy általában a foglalkoztatás tartalma is felértékelődik. A formális munkaviszonnyal számos előny jár – a munkavállalónak legális jövedelme van, társadalombiztosítási ellátásra jogosult, legális keretek között képezheti magát, érdekeit akár szervezett formában is érvényesítheti, és általában véve biztosabb helyet foglalhat el a társadalomban. Amennyiben a legális foglalkoztatás által a háztartási szféra mint foglalkoztató (kereslet) a nemzetgazdaság számára gazdasági értelemben véve láthatóvá növi ki magát, a szektor maga is fejleszthetővé válik, ami pedig

² A jelen írás alapjául elsősorban az eredetileg az Európai Bizottság két- vagy három-évesre tervezett, a háztartási alkalmazottak legális foglalkoztatását megcélzó stratégiájának az előkészítéséhez összeállított országtanulmány, valamint ugyanabban a projektben elkészített nemzetközi összehasonlító dokumentum szolgált. A tanulmányok célja a háztartások számára végzett nem ápolási-gondozási jellegű, fizetett szolgáltatásokról fellelhető kvantitatív jellegű információk lehető legszélesebb körben való összegyűjtése volt. A kutatási projekt mind a 27 európai uniós országot lefedte, ezek közül hét fókuszországról – többek között Magyarországról – részletesebb tanulmány is készült. Az összehasonlító nemzetközi tanulmány részben EU statisztikai adatok (EUSTAT adatok és NACE kódok) másodelemzésére épült, részben pedig az országtanulmányokban összegyűjtött adatokra és információra, amelynek minősége és értékelhetősége országonként változott.

számos következménnyel jár. Egyrészt ez által nemcsak a foglalkoztatás növelése érhető el, közvetben, hanem az indirekt hatása is jelentős. Például a háztartási szolgáltatások bővített fejlesztése magába foglalhatja a szociális ellátórendszer infrastruktúra fejlesztését, aminek elsősorban a gyermek- és idősgondozás területén van jelentősége. Ennek további indirekt hatása, hogy lehetővé teszi, hogy a nő, aki infrastruktúra és így választási lehetőség hiányában egyébként otthon maradna e feladatok ellátására, a szolgáltatások igénybevételeivel felszabaduló idejét egy jóval produktívabb feladatra, keresőmunkára fordítsa. De ilyen indirekt hatás lehet, hogy a munkanélküliből – akinek az ellátása az állami kasszából nagy mértékben terheli – aktív munkavállalóvá váló állampolgár a legális jövedelmét többletfogyasztásra költi, ezáltal a piacot ösztönzi. Tágabb értelemben véve végső soron a háztartási alkalmazottak legális foglalkoztatásának, illetve a háztartási szolgáltatásoknak a fejlesztése szerepet játszhat az európai idősödő társadalmak hamarosan egyik leginkább égető problémájának a kezelésében, vagyis abban, hogy miként lesz képes eltartani vagy gondozni az arányaiban növekvő inaktív korosztályokat az egyre zsugorodó aktív réteg. Tehát könnyen belátható, hogy a háztartási alkalmazottak foglalkoztatása elsősorban nem szociális kérdés, hanem sokkal komplexebb témakör, és kemény gazdasági vonatkozással bír.

Kutatási szempontból további, érdekes aspektusai lehetnek ezeknek a szolgáltatásoknak. A definíció már eleve problémás: egyáltalán mit értünk háztartási és személyi szolgáltatásokon, illetve mi alapján különböztetjük el ezeket? Nyitott kérdés az ápolási-gondozási jellegű szolgáltatások, illetve a mindennapi életvitelt segítő, ámde nem rászorultsági okból igényelt szolgáltatások egymástól való elhatárolhatósága. Közgazdasági szempontból nem mindegy, hogy milyen piaci modellekről beszélünk. Háztartási szolgáltatások esetében alapvetően két (piaci) szereplő van jelen: a háztartás mint kereslet, és az alkalmazott, adott esetben munkanélküli, aki a kínálatot képviseli mint egymással közvetlen, direkt kapcsolatban álló felek. Európában ez a modell az elterjedtebb, szemben a tripartid, vagyis háromoldalú modellel, ahol egy harmadik szereplő, gyakorlatilag egy közvetítő, a szolgáltató (állam) is belép a rendszerbe. Hogy a felek milyen kapcsolatban állnak egymással, szintén rendkívül érdekes kérdés. A foglalkoztatás tárgyalható az illegális és legális, formális és informális választóvonal mentén, azonban ennél is mélyebbre mehetünk: a legális foglalkoztatásnak is több lehetősége van. A felek különböző formában állhatnak közvetlenül vagy közvetett módon (szolgáltató cégen keresztül) kapcsolatban egymással. A foglalkoztatás lehet alkalmi vagy rendszeres, a felek köthetnek munkaszerződést egymással, vagy választhatják az alkalmi munkavállalás legális lehetőségeit.

Ebben a tanulmányban ezekre az aspektusokra részletesen nincs lehetőség kitérni, azonban hiánypótló és összefoglaló jelleggel, a rendelkezésünkre álló, meglehetősen szűkös adatok és információk tükrében kísérletet teszünk a szűk keresztmetszet, vagyis a hazai háztartási alkalmazottak foglalkoztatásának bemutatására, valamint kitérünk a fekete-foglalkoztatás főbb jellemzőinek és nemzetközi példák bemutatására is. A tanulmány remélhetőleg több olyan kérdést is felvet, amely kiindulópontot adhat a jövőbeli, a hazai háztartási alkalmazottak helyzetét a téma komplexitásának tükrében mélyebben feltáró kutatásokhoz. Az

ilyen kutatások eredményeire alapozva már átgondolt és összehangolt szakpolitikai lépéseket lehet meghozni, amelyek végső soron nemcsak a háztartásban alkalmazott feketemunka legalább részleges kifehérítéséhez és a foglalkoztatottsági szint növeléséhez, hanem hosszú távon ennél jóval komplexebb problémakör kezeléséhez vezetnek.

Definíciós kérdések

A „háztartási munka és szolgáltatások” kifejezés európai és magyar viszonylatban is sokféle tevékenység meglehetősen széles és változatos körét fedi le, ami nemcsak a hazai kutatást, hanem a nemzetközi összehasonlítást is megnehezíti.³ Az Európai Bizottság munkaanyagában⁴ a háztartási szolgáltatás olyan tevékenység, „amely hozzájárul a jóléthez az egyének és családok otthonában”. Ide tartozik a gyermekgondozás, az idősek és fogyatékossgal élők tartós ápolása-gondozása, takarítás, házi korrepetálás, otthoni barkácsolási munkák, kertészkedés, információtechnológia szolgáltatások és hasonló munkák. Ezzel szemben az ILO⁵ 2011. évi C189 sz. egyezménye⁶ a háztartási munkát egy jóval tágabb körben fogalmazza meg: „egy vagy több család háztartásában végzett munka”. Az európai megfogalmazással szemben ebbe a definícióba nem tartoznak bele a csupán alkalmi jelleggel végzett tevékenységek, mint például az alkalmi gyerekfelvigyázás, viszont az európai megfogalmazáshoz hasonlóan nem különíti el az ápolási-gondozási jellegű tevékenységeket.

De miért is fontos az ápolási-gondozási és nem ápolási-gondozási tevékenységek körét legalább részben külön kezelni, még ha a gyakorlatban oly gyakran problémás is a megkülönböztetésük? Az elkülönítés egyrészt szakpolitikailag fontos, mivel a tevékenységek ösztönzése más jellegű beavatkozásokat, eszközöket és forrásokat igényel. Másrészt finanszírozási szempontból is lényeges. Nem mindegy, hogy mit, miért és hogyan támogatnak az állam, illetve indirekten az Európai Unió tagállamai. A szektor ösztönzése, a foglalkoztatás növelése különböző kedvezményekkel (adókedvezmény) elsősorban gazdasági kérdés, európai szinten is relevanciával bír, míg a rászorultsági szempontok szerinti támogatás (például utalványrendszer) szociális és elsősorban nemzet-

³ Például Svédországban és Finnországban a felújítási munkákat is a háztartási szolgáltatásokhoz sorolják, Franciaországban nem különítik el az ápolási-gondozási jellegű szolgáltatásokat, Belgiumban pedig kizárólag a nem ápolási-gondozási jellegű szolgáltatások tartoznak a háztartási munka fogalomkörébe.

⁴ A Bizottság munkaanyaga a személyi és háztartási szolgáltatásokban rejlő foglalkoztatásbővítési lehetőségekről (Commission staff working document on exploiting the employment potential of the personal and household services), Strasbourg, 18. 4. 2012, SWD(2012) 95 final (4. oldal)

⁵ Nemzetközi Munkaügyi Szervezet

⁶ Az egyezmény 2013. szeptember 5-én fog hatályba lépni, sok más országhoz hasonlóan Magyarország még nem ratifikálta azt. Az egyezmény szerint munkaszerződés keretében más számára végzett háztartási munka: lakás takarítása, mosás-mosogatás, vasalás, főzés, biztonsági őrzés, kertgondozás, sofőrködés, gyermekek felügyelete, otthoni gondozás, otthoni ápolás, háziállat gondozás, házvezetés.

állami kompetencia. A szociális és gazdasági érdek azonban gyakran nem egyezik, bár vannak úgynevezett közérdekű szociális szolgáltatások (ilyen az idős- vagy gyermekgondozás), amiket az állam támogat, mert a közbenjárása nélkül csak egy igen szűk, tehetős réteg lenne képes megfizetni a piaci szolgáltatásokat. Ezek azonban gazdasági értelemben véve nem piaci szolgáltatások (tehát nem vonatkozhat rájuk a szolgáltatások szabad áramlásának európai alapelve), és gyakorlatilag csak az adott ország rendszerébe illeszthetők be. Az Európai Bizottság a szociális kohézió elősegítése érdekében a gyermekekkel és idősekkel kapcsolatos szolgáltatások, ellátások és egyéb kapcsolódó szolgáltatások terén már évekkel ezelőtt európai konzultációt kezdett, aminek eredményeként 2009-ben egy átfogó tanulmányt publikáltak,⁷ azonban a szociális ellátások és támogatások, állami finanszírozásuk egyelőre egy-egy adott ország belügye maradt.

Külföldi példák⁸

A háztartási szolgáltatások rendszerének ösztönzésére számos pozitív és számokban mérhető eredményt láthatunk több európai országban is. Csak párat említve, Franciaországban, Belgiumban, Németországban, Svédországban, Olaszországban, Finnországban, Spanyolországban és Ausztriában a kormányzat különböző intézkedéseket vezetett be a szektor erősítésére. Ezek célja elsősorban a háztartásban alkalmazottak foglalkoztatásának kifehérítésére irányul változatos eszközökkel, mint például az igénybevevő számára a szolgáltatás árának és költségeinek csökkentése a foglalkoztatás terheinek vagy a szolgáltatás adó- és áfa költségeinek enyhítése által, vagy az igénybevétel módjának egyszerűsítése utalványrendszerrel, a kínálati oldal erősítése vagy egyéb foglalkoztatáspolitikai szabályozások bevezetése, mint a háztartási alkalmazottak jogilag más, szokványos munkavállalóval való egy szintre emelése. Ezek mindegyikének megvan a tiszta költsége, ami még az earn-back hatásszámítások mellett is jelentős terhet ró a közfinanszírozásra. A szabályozások kapcsán az sem mindegy, hogy a háztartási munkahely piaci modellje bilaterális modellre, a munkaadó–munkavállaló közvetlen kapcsolatára épül (pl. Franciaország), vagy az állam, esetleg közvetítőcég bevonásával a trilaterális modellben egy harmadik fél játssza a munkaadó szerepét (Belgium).

A legtöbbet emlegetett példa a háztartási munka legalizálása és szabályozása kapcsán a francia közvetlen munkáltató („direkt employer”), és a belga utalvány rendszer (voucher-system), illetve a német alkalmi munkavállalói rendszer („minijobs”).

Belgiumban az utalványok rendszere 1994-re nyúlik vissza, s a fő cél az volt, hogy a munkanélkülieket, mint munkaerő kínálatot összehozza a háztartások munkaerő keresletével. Jelenleg két utalványrendszer is

⁷ Általános közérdekű szociális szolgáltatások <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=794&langId=en>

⁸ Ez a fejezete elsősorban a tanulmánynak a bevezetésben hivatkozott, nemzetközi összehasonlító tanulmányban közölt információkra épül.

működik az országban, az egyik az „A.L.E” utalványok rendszere, a másik, az elterjedtebb pedig az úgynevezett „Titres-szolgáltatási utalványok” rendszere. A Titres szolgáltatási utalványok felhasználói 30 százalékos adókedvezményt kapnak, az A.L.E csekkek használói pedig 30 vagy 40 százalékot leírhatnak a személyi jövedelemadójukból. Az adójávéírás összege maximalizált, legföljebb 2400 euró lehet és az egy év alatt megvásárolt A.L.E és Titres szolgáltatási csekkek összegétől függ. A rendszer lényege, hogy a magánszemélyek egy fix áras szolgáltatási utalványt vásárolnak (egy csekk ára 2013. január elsejétől 8,50 euró, ebből vonódik le a 30 százalékos adókedvezmény), a munkaerőigényüket bejelentik a helyi ügynökségnél, aki számára alkalmazottat közvetít. Az igénybevevő kifizeti az utalvánnyal a munkást, aki azt az ügynökségnél váltja be készpénzre. A szolgáltató és igénybevevő (háztartás) polgárjogi szerződést köt egymással, még a szolgáltató és a munkavállaló között hagyományos munkaszerződés jön létre. A munkaórák száma korlátozott, maximum 38 óra hetente. A munkavállalásnak nem feltétele a regisztrált munkanélküli státusz, azonban a szolgáltató cégek által létrehozott új munkahelyek 60 százalékát regisztrált álláskeresőnek kell betöltenie. A szolgáltatást igénybevevő évente összesen maximum 500 utalványt vásárolhat⁹ (legföljebb 2000 darabot, ha fogyatékkal él, gondozási díjon lévő idősebb személy, egyedülálló szülő stb.). A szolgáltatási utalvánnyal végzett munkavégzés által a munkavállaló jogosulttá válik a társadalombiztosítási ellátásokra.

A rögzített áras utalványok csak és kizárólag háztartási munkára vehetőek igénybe, míg *Franciaországban* flexibilisebb a felhasználási és felhasználói kör, akár ápolási-gondozási munkára is felhasználható. Itt a szektort célzott intézkedésekkel, elsősorban adókönnyítéssel kezdték el fejleszteni még az 1990-as évek közepén, 2005-ben vezették be a jelenlegi rendszert. Franciaországban az első CES nevű utalványt (Chèque Emploi Service) 1994-ben vezették be, elsősorban olyan háztartási munkákra, mint házvezetés, kertészkedés és gyermekfelügyelet. A bevezetése óta már sokat fejlődött a rendszer, ma már a személyi jövedelemadó akár 50 százaléka is leírható kedvezményként. A 2000-es évek közepére több mint egymillió felhasználója volt az utalványoknak. 2005-ben a CES-t felváltotta a CESU (Chèque Emploi Service Universel), amely két dolgot foglal magába. Az egyik egy előre nyomtatott utalványkönyv (CESU déclaratif), amelyet az igénylők a bankjuktól kaphatnak meg. Ez az utalványkönyv biztosítja az alkalmazott hivatalos elismerését, és a jogi költségek elszámolásának is ez az alapja. A CESU utalvány egy másik, újabb formája egy előfinanszírozott forma (prefinanced CESU), amelyet teljes egészében egy harmadik személy finanszíroz, például üzemi tanács, biztosítási alap vagy hasonló intézmény. A vállalatok vagy üzemi tanácsok ezt személyügyi eszközként használhatják. („CESU RH”). A cégek legföljebb 500 000 euró adókedvezményben részesülhetnek évente, ha ilyen előrefinanszírozott utalványt nyújtanak a dolgozóiknak. A munkavállalók mindegyike 1830 euró értékű utalványban részesülhet évente. A helyi hatóságok vagy biztosítótársaságok ún. szociális utalványokat („social CESU”) is adhatnak a rászorultaknak. Az előrefinanszírozott CESU több mint 640 millió euró

⁹ A 400-adik utalványon felül az utalvány ára 8,50 euró helyett 9,50 euró.

értékben került felhasználásra 2011-ben. A kedvezményezettek száma 864 000 fő volt, ami folyamatosan emelkedett 2006 óta. 12 500 szervezet használta ki az utalvány lehetőségét, az esetek 25 százalékában gyermekekkel kapcsolatos szolgáltatásokra felhasználva.

Németországban a minijob rendszere a 2003-as bevezetése óta több átalakításon ment keresztül. A helyzet annyiban különbözik a franciaországitól és a belgiumitól, hogy a feketemunka a mai napig igen elterjedt és társadalmilag elfogadott a háztartásokban. A minijob lényege, hogy elsősorban a háztartásokban igénybevett szolgáltatások árából összeadódó összeg a személyi jövedelemadóból maximum 20 százalékos mértékben levonható. A rendszert a munkanélkülieknek foglalkoztatására, munkahelyteremtésre találták ki. A háztartások a rendszer keretén belül egyszerűsítve regisztrálhatják háztartási alkalmazottjukat, utána csökkentet terheket kell fizetniük. A minijob keretén belül az alkalmazott maximum havi 450 eurót kereshet (2013-as adat), adó és társadalombiztosítási hozzájárulás fizetése nélkül.

A siker számokban is mérhető: számítások szerint Belgiumban 2004 óta hozzávetőlegesen 100 000 állással bővült így a piac. 2011-ben 150 000-en dolgoztak utalvánnyal, nagyjából 2600 szolgáltató cég közreműködésével. Franciaországban 2005–2010 között a kormányzati ráfordítások teljes munkaidős állást tekintve 50 000 állást teremtettek, a háztartások 13 százaléka alkalmazott háztartási munkaerőt legalisan (ez utóbbi 5 százalék emelkedést jelent a 2005-ös adatokhoz képest). Itt a fizetett órák kétharmada fehéredett ki a háztartások számára nyújtott ösztönzésnek köszönhetően. Az 1996-os 50 százalékról 2005-re 30 százalék százalékra esett vissza a feketén igénybevett szolgáltatások aránya. Németországban, 2012 júniusában 243 743 fő dolgozott magánháztartásokban, mint „minijobber”.

Ami a feketemunka kifehéritését illeti, az adatok és felmérések is azt mutatják, hogy átgondolt intézkedések eredményre vezethetnek, persze ennek sokszor magas az ára, elsősorban a közfinanszírozásra ró terheket. Kérdés, hogy egy munkanélküli kerül-e többbe az államnak, vagy a támogatott foglalkoztatás.¹⁰ A rendszer sikerének talán leglényegesebb eleme, hogy belga és a francia rendszerben a felhasználó számára az utalványok felhasználásával a szolgáltatás jóval alacsonyabb áron elérhető, mint a feketepiaci ár. Ausztriában is próbálkoztak hasonló utalványrendszerrel, ám ott, éppen annak drágasága miatt megbukott a próbálkozás.

Németországban a minijob intézkedés negatív következményekkel is járt: a munkabér igen alacsonyra szorítása kitermelt egy többé-kevésbé rendszeresen dolgozó, ámde keveset kereső, prekariátus réteget.

Ami az egyéb intézkedéseket illeti, több országban is vannak hasznos tapasztalatok. Finnországban 1000, Svédországban 4000 teljes munkaidős állás jött létre az adókedvezményeknek köszönhetően és jelentő-

¹⁰ Az EFSI (A Személyi Szolgáltatók Európai Szövetsége, European Federation for Services) hat országban végzett felmérése szerint az aktív munkaerőhöz képest egy munkanélküli az állam számára Belgiumban a legköltségesebb, 33 443 euró évente, amíg Angliában csak 18 008 euró.
<http://www.euractiv.com/specialreport-jobs-growth/unemployed-people-costly-belgium-news-517461>

sen csökkent a feketefoglalkoztatás aránya a háztartási szolgáltatásokon belül. Angliában és Spanyolországban hagyománya van ugyan, de nincs jól körülhatárolt definíciója a háztartási szolgáltatásoknak. Angliában bizonyos határ alatt nem kell bejelenteni a háztartási alkalmazottat, nem kell utána fizetni járulékot, vagyis elnéző hozzáállás a jellemző, amely azonban gyakran magával vonja a háztartási alkalmazottak kiszolgáltatott helyzetét. Spanyolországban 2012-ben a – gyakran migráns háterű – háztartási alkalmazottak kapták meg ugyanazokat a munkavállalói jogokat, mint a megszokott szisztémákban dolgozók, de még van mit fejleszteni ezekben az országokban is.

A háztartási munka Magyarországon

Magyarországon háztartási alkalmazottat legális keretek között munkaviszonyban, egyszerűsített foglalkoztatásban vagy vállalkozói jogviszonyban lehet alkalmazni, a széles körben elterjedt feketemunka visszaszorításának kísérleteként azonban 2010 óta speciális jogszabályok is vonatkoznak a tevékenységre. Itthon a 2010. évi XC törvény egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról, illetve módosításáról határozta le először a háztartási munka alá tartozó tevékenységeket. A törvény megfogalmazása szerint csak azok a tevékenységek tartoznak a háztartási munka fogalomkörébe, amelyek természetes személy vagy annak háztartásában élő személy mindennapi életvitelét segítik elő. A törvény az alábbi tevékenységeket sorolja fel, háztartási munka címszó alatt:

- lakás takarítása
- főzés
- mosás
- vasalás
- gyermekek felügyelete
- házi tanítás
- otthoni gondozás és ápolás
- házvezetés
- kertgondozás.

Ezekbe a tevékenységi körökbe nem tartoznak bele a ház körüli, műszaki munkák, valamint egyéni vállalkozásként vagy egyéb üzleti tevékenységek körében nyújtott szolgáltatások (ennek okáról később bővebben). Ha a szolgáltatást nyújtó személy harmadik félen keresztül részesül juttatásban a más személy háztartásában végzett munkájáért, akkor a tevékenysége szintén nem ezen törvényi szabályozás alá tartozik.

A magyar szabályalkotó az európai és ILO meghatározáshoz hasonlóan nem tett különbséget abból a szempontból, hogy a szolgáltatást a mindennapi életvitel részeként nyújtják, vagy valamilyen rászorultsági okból – például fogyatékoság vagy idős kor miatt – veszik igénybe azt.

Fontos megjegyezni, hogy amikor háztartások számára végzett szolgáltatásokról beszélünk, más háztartások számára végzett fizetett mun-

káról van szó, tehát nem tartozik ide a saját háztartásban végzett, nem fizetett munka. Az ún. informális munka, vagyis a családon belül, szomszédok, ismerősök által anyagi ellenszolgáltatás nélkül végzett tevékenység (például bevásárlás, idősgondozás, sofőrszolgálat) klasszikus értelemben véve nem számít foglalkoztatási jogviszonynak és ezeknél az állam sem játszik közvetlenül szerepet, ezért szintén nem tartoznak a háztartási tevékenységek közé.

A szektor láthatóságának és mérhetőségének problémái

A definíciós kérdéseken túl kutatási szempontból a másik lényegi probléma, hogy a háztartási szolgáltatások kvázi „szektorának” láthatósága erőteljesen korlátozott. A legális munkavégzésnek ugyan adottak a keretei, de Magyarországon ezek mindegyike annyira megdrágítja és/vagy komplikálja a foglalkoztatást, hogy az ilyen jellegű szolgáltatásokat a nemzetgazdaság számára gyakorlatilag láthatatlanul, jellemzően az árnyékgazdaságban már hosszú ideje bejáratott módon nyújtják.

Mi az, amit mégis tudni lehet Magyarországon a háztartásokban foglalkoztatottak számáról és a piac nagyságáról?

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) nemzeti számlákra és foglalkoztatásra vonatkozó adatai megbízható kiindulópontot képezhetnének egy látható szektor esetén. A háztartási alkalmazottak kapcsán azonban nem nyújtanak kézzelfogható segítséget. Ugyan a GDP számításának módszertana korrekciós tételként magába foglalja többek között a háztartási szolgáltatást végző fizetett háztartási alkalmazottak számát, de csak statisztikai becslés formájában. Ugyanakkor a GDP-re vonatkozó adatok tartalmazznak olyan összetevőt is, amely azt mutatja, hogy mennyiben járul hozzá a háztartási termelés a GDP-hez, azonban ezen belül nem különíthető el a fizetett és a nem fizetett háztartási munka. A KSH adatai szerint¹¹ a háztartások gazdasági tevékenysége, a fizetett és nem fizetett munka összességében kevesebb, mint 1 százalékát teszi hozzá a teljes GDP-hez (2011-ben ennek összege 3,722 milliárd Ft volt).¹²

A módszertani problémákat továbbra is figyelembe véve,¹³ megközelíthető a kérdés a piac kereslet oldaláról is: vagyis a háztartások költöttek-e, és ha igen, mennyit háztartási szolgáltatásokra. Bár hivatalosan ilyen számítások nem készülnek, de a KSH háztartási panelének adatait

¹¹ KSH, STADAT, Általános gazdasági mutatók, Nemzeti számlák – GDP

¹² 2003-ban a KSH kutatói az 1999/2000-es időmérleg felvétel alapján kísérleti számításokat végeztek a háztartásban felhasznált munka nemzeti számlákban való megjelenéséről (Sík, E. és Szép, K. 2003), ezek a számítások azonban a saját háztartásban végzett, nem fizetett munkára vonatkoztak.

¹³ A KSH adatbázisának alapjául szolgáló FEOR (foglalkozási) kódok nem választhatóak le a háztartási munka hazai definíciójának megfelelően. A KSH-nál háztartási szolgáltatások (05.6.2.1.1 adatsor) címszó alatt nemcsak olyan fizetett háztartási munkák szerepelnek, mint a komornyik, szakács, cseléd, takarító, sofőr, kertész, házigazdónő, titkár, házi tanító és gyerekfelvigyázó, hanem az olyan, egyéb szolgáltatások és szolgáltatók is, mint gyermekmegőrzésre, ablaktisztításra, rágcsálóirtásra, tüzelőapritásra és hasonló tevékenységekre specializálódott vállalkozások.

felhasználva durva becslés szerint a háztartások 2011-ben átlagosan 362 Ft-ot költöttek fő/év háztartási szolgáltatásokra (10 millió főre vetítve). Csak azokat véve, akik ténylegesen igénybe vettek ilyen jellegű szolgáltatásokat, 98 500 Ft-ra emelkedik az összeg háztartásonként évente (a vizsgált háztartások kevesebb mint 1 százalékaról van szó, a háztartások jellemzőinek feltárása további kutatást igényel).

Arra, hogy pontosan *hány legálisan foglalkoztatott fizetett háztartási alkalmazott* van jelenleg Magyarországon, a foglalkoztatáspolitikában legtöbbször hivatkozott felmérések és adatok (munkaerő-felmérés és a háztartási költségvetési adatfelvételek) sajnos megint csak azt támasztják alá, hogy a legális foglalkoztatás elenyésző ezen a területen. A KSH felmérései – ideértve a népszámlálási adatokat is – annyira alacsony számban tartalmaznak háztartási alkalmazottakat érintő kérdéseket, hogy a számok statisztikailag értékelhetetlenek.¹⁴

A háztartási alkalmazottként foglalkoztatottakra vonatkozó, legmegbízhatóbb hivatalos adat a Nemzeti Adó- és Vámhivataltól származik. A 2010. évi XC törvény 2010. augusztusi hatálybalépése óta a háztartási alkalmazottakat a foglalkoztató háztartásnak elviekben kötelező regisztrálnia.

A háztartási munkára létesített munkavégzéssel kapcsolatos jogviszonyok száma

Megnevezés	Foglalkoztatók száma	Foglalkoztatottak száma
2010. augusztus	60	81
2010. szeptember	134	165
2010. október	191	233
2010. november	205	227
2010. december	200	224
2011. január	215	229
2011. február	254	264
2011. március	307	330
2011. április	337	374
2011. május	354	385
2011. június	358	398
2011. július	369	409
2011. augusztus	353	398
2011. szeptember	376	430
2011. október	427	490
2011. november	454	491
2011. december	462	488
2012. január	438	451
2012. február	320	317
2012. március	346	363

¹⁴ A háztartási alkalmazottakra vonatkozó adatok nemhogy nem érik el a KSH publikációs határát (2500 fő a teljes népességre vetítve), de a reprezentatív felvételekben csupán pár főt tesznek ki.

Megnevezés	Foglalkoztatók száma	Foglalkoztatottak száma
2012. április	353	370
2012. május	353	380
2012. június	354	384
2012. július	384	410
2012. augusztus	435	459
2012. szeptember	296	316
2012. október	649	649
2012. november	565	586
2012. december	389	401

A NAV adatai csupán a regisztrációk számáról adnak felvilágosítást. Ezek az adatok nem szolgáltatnak részletes információt sem a ledolgozott munkaórák számáról, sem a kapott fizetésről vagy a háztartási alkalmazottak egyéb jellemzőiről (pl. kor, nem, főállásban vagy mellékállásban végzik-e a tevékenységet stb.).

Ahogy az adatsorból látható, 2010 augusztusa óta a regisztrált foglalkoztatók (háztartások) és a háztartási alkalmazottak száma egyik hónapban sem haladta meg a 650 főt. A regisztrációk száma valószínűleg messze jár a valóságtól, a háztartásokban alkalmazottak létszámánál alacsonyabb. Ennek több oka is lehet: egyrészt a munkáltatók nincsenek feltétlenül annak tudatában, hogy a háztartási alkalmazottjukat kötelező lenne a Nemzeti Adó és Vámhivatalnál bejelenteni, másrészt ha tudatában is vannak, nem tartják betartandónak. És bár a regisztráció elmulasztása 100 000 forintos bírsággal járhat, a regisztráció elmaradása miatti lebukásnak a veszélye alacsony.

Mivel a 2010. évi XC törvényben meghatározott, egyszerűsített regisztrációhoz és regisztrációs díjfizetéshez kötött háztartási munkára, illetve egyszerűsített foglalkoztatás keretében végzett munkára közvetítést a munkaügyi központok nem végeznek, ezért a háztartási alkalmazottak kapcsán csak korlátozott információkat nyerhetünk az NMH adatbázisából. Ilyen például az, hogy közfoglalkoztatás keretében is létezik ilyen jellegű legális foglalkoztatásra igény, azonban ez csak látszólagos. Ezen a ponton ugyanis újra belebotlunk a definíciós kérdésbe: a hirdetett és keresett pozíciók tartalma¹⁵ nem egyezik meg a háztartási alkalmazott definíciójával, így az erre vonatkozó adatok csupán jelzés értékűek, és az ilyen jellegű tevékenység iránti kereslet alakulását mutatják.

Az NMH-tól kapott információk szerint 2012 első három negyedében háztartási munkára vonatkozó általános munkaerő-igényre összesen 399 főre érkezett bejelentés, az NFSZ kirendeltségein. Ebből 388 fő esetében *háztartási takarító és kisegítő*¹⁶ foglalkozásra érkezett igény, 11 fő esetében pedig *háztartási alkalmazott*¹⁷ volt foglalkozásként megjelölve. A ház-

¹⁵ Az NMH statisztikájának alapját a FEOR kódok képezik.

¹⁶ A *háztartási takarító és kisegítő* (FEOR 9111) által ellátható leggyakoribb munkakörök a következők: lakás-, intézménytakarító, gyermekintézmény-takarító, irodadatakarító, kórházi takarító, lakóépület-takarító, szállodai takarító, üzlethelyiség-takarító.

¹⁷ A *háztartási alkalmazott* (FEOR 9237) által ellátható leggyakoribb munkakörök pedig az alábbiak: bejárónő, cseléd, háztartási alkalmazott, háztartási kisegítő, lakáj.

tartási takarító és kisegítőkre vonatkozó munkaerő-igények 80 százalékát közfoglalkoztatás keretében hirdették meg, általános közvetítési igényt mindössze 75 főre nyújtottak be ebben a foglalkozásban, az év során. Ez arra utal, hogy a normál munkaerő-igény bejelentése ebben a foglalkoztatási szektorban nem nagyon elterjedt, a kereslet és a kínálat döntően informális csatornákon jelenik meg.

Magán munkaerő-közvetítő, illetve háztartások számára szolgáltatást nyújtó vállalkozások

Magáncégek szintén szerepet játszanak a piacon. Ezek a szolgáltatók nem tartoznak a 2010. évi XC törvény hatálya alá, azonban érdemes egy pillantást vetni rájuk. A KSH adatbázisából nem kivehető pontosan, hogy hány vállalkozás foglalkozik háztartási munkára való közvetítéssel, vagy tevékenykedik a piacon részben vagy teljes egészében a háztartások számára nyújtott szolgáltatási profillal, mivel ezek a vállalkozások változatos TEÁOR kódok alatt, több szektorban (adatsoron) is szerepelnek. A Nemzeti Munkaügyi Hivatal (NMH) ugyan vezet nyilvántartást a munkaerő-közvetítő cégekről, de az információ-tartalma ezeknek az adatoknak szintén csekély. Az NMH adatai szerint a magán-munkaerő közvetítő cégek összesen 46 663 sikeres közvetítést végeztek 2011-ben. A csak magyar állampolgárságú egyének sikeres közvetítését tekintve, összesen 5 alkalommal közvetítettek, háztartási takarító és kisegítő foglalkozásra. 69 fő külföldön kapott állást. A számok hasonlóan alacsonyak a háztartási alkalmazott pozíció esetében is: 2011-ben összesen 2 sikeres közvetítést végeztek Magyarországon belül, és 62 fő kapott külföldön állást. Tehát összességében véve 138 sikeres közvetítés¹⁸ zajlott le, de annak nagy része külföldi munkahelyekre. Az adat tehát azt mutatja, hogy a magán munkaerő-közvetítők elsősorban külföldre közvetítenek, ezt a kijelentést azonban érdemes fenntartásokkal kezelni (közel sem biztos, hogy minden egyes közvetítés megjelenik a statisztikákban, és különösen érvényes ez egy olyan szektor esetében, ahol létezik kereslet és van munkaerő kínálat is, azonban a legális foglalkoztatás nem jellemző).

A háztartási alkalmazottak feketepiaci foglalkoztatásának jellemzői

A speciális Eurobarometer feketepiac elterjedtségéről szóló felmérésének (2007) adatai szerint Magyarországon olyan szolgáltatások igénybevételeinek aránya, amely feketemunkához kötődik, 2007-ben hozzávetőlegesen 11 százalék volt.¹⁹ Európai összehasonlításban ez a szám a középmezőnybe tartozik (átlagban 9 százalék). Hollandiában és Dániában a legmagasabb ez az arány (24 százalék), a legalacsonyabb Cipruson

¹⁸ A két foglalkoztatási kategóriában 9 esetben sikertelen volt a közvetítés.

¹⁹ Undeclared Work in the European Union – Special Eurobarometer (European Commission, 2007.)

(1 százalék). A különböző feketemunkára vonatkozó becslések azonban országon belül is igen nagy szórást mutatnak, a feketepiac, illetve az illegális munka elterjedtsége ténylegesen jóval magasabb arányt tehet ki a szolgáltatások között.

Ami a magyarországi fekete foglalkoztatás méretét illeti, Elek és társai (2009) az illegális foglalkoztatást 16 és 17 százalék közé teszik (kb. 630 000 és 670 000 fő). A magyarországi foglalkoztatottsági mutatókat tekintve ez a szám rendkívül magas. A szerzők a GDP adatokat elemezve arra a következtetésre jutottak, hogy a GDP 12–30 százalékát az árnyékgazdaság teszi ki. Ebben a háztartási munka csupán csak elenyésző szerepet játszik. A témára irányuló alaposabb felmérések és kutatások hiányában a hazai háztartási alkalmazottak feketepiaci foglalkoztatása méretének még csak a becslésére sem vállalkoznánk, viszont az árnyékgazdaságról szóló általánosabb kutatások és az elenyésző számú kvalitatív kutatási tanulmány (pl. alkalmi munkavállalás, Simonyi 2001, alkalmi munkavállalói könyvek felhasználása, Semjén és társai 2009) eredményeinek részbeni, valamint egyéb – nem tudományos igényességű – források felhasználásával alkothatunk egy kiinduló és általános képet a háztartási alkalmazottak helyzetéről. Ide tartoznak például a keres–kínál hirdetések, blogok, a közvetítő cégek megjelenésének és nyilatkozatai az online és nyomtatott médiában, vagy saját, illetve ismeretségi körből vett tapasztalatok. A következő megállapítások tehát nem egy kutatás eredményeit tükrözik, hanem a rendelkezésre álló tapasztalatok és információ alapján legjobb esetben is csak egy leendő kutatási projekt hipotézisként szolgáló feltételezései lehetnek.

A fizetett háztartási alkalmazottak és munkaadók (véltető) köre

Ahogy az NMH adatainál korábban már láthattuk, a háztartások ritkán veszik igénybe állami vagy magán munkaerő-közvetítők szolgáltatásait, a kereslet és a kínálat ismerősökön keresztül, ajánlások útján talál egymásra. Különösen igaz ez feketepiaci szolgáltatások esetében.

A háztartási szolgáltatások iránti igény feltehetőleg elsősorban magasabb pozícionált, tehetősebb háztartások részéről jelenik meg. Egy, a piacon legális keretek között jelen lévő közvetítő magáncég újságnyilatkozata²⁰ szerint a tapasztalat azt mutatja, hogy a szolgáltatások vevői hagyományos értelmiségi, külföldi vagy vegyes családok, üzletemberek és „újgazdagok”. Ez az a munkáltatói kör, amelynek tagjai leginkább hajlandók a bejelentésre, és akiknek az anyagi forrásuk is megvan ahhoz, hogy legálisan tudjanak foglalkoztatni háztartási alkalmazottat. Másrészt az az a réteg, amellyel számolni kell az illegális foglalkoztatás bővítő potenciál kapcsán – az átlagos, középosztályba tartozó, kétkeresős háztartások fenntartói, különösen azok, ahol gyerek is van, mivel a gyermekellátó intézmények telítettsége miatt kisgyermekeseknél a háztartási kiegészítő fontos eleme lehet a munkaerőpiacra való visszatérésnek. De ide

²⁰ „Már nem luxus a bejárónő”, Figyelő, 2009.02.22. http://fn.hir24.hu/karrier/2009/02/20/mar_nem_luxus_bejarono

sorolható az a fizetőképes kör is, ahol az idős szülő vagy tartós ápolásra gondozásra szoruló családtagok ellátásának kérdése merül fel.

Kik azok, akik háztartási szolgáltatást nyújtanak? Az ILO definíciója csak azokat a magánszemélyeket veszi be ebbe a körbe, akik főállásban végzik a tevékenységet. A tapasztalatokból kiindulva, nagy valószínűséggel Magyarországon sokkal inkább jellemző, hogy a háztartási alkalmazott kereset-kiegészítő jelleggel, részmunkaidőben végzi a feladatokat. Az elérhető források alapján feltételezhető, hogy a leggyakoribb csoportok és motivációk az alábbiak:

- regisztrált álláskeresők, akik támogatásban részesülnek a munkaügyi szervezet ellátórendszerből, illetve olyan, nem regisztrált munkanélküliek, akik a szociális ellátórendszerből szerzett jövedelmüket (például ápolási díj) háztartási munkával egészítik ki és nem akarják ezeket – a viszonylag biztosnak számító – bevételüket elveszíteni
- diákok, jellemzően alkalmi, kereset-kiegészítő jelleggel
- nyugdíjasok, kényszerből vagy időtöltés jelleggel
- bizonytalan munkavállalók: azok, akik két főállás között, megélhetési célból, kényszerből vállalnak háztartás körüli feladatokat
- főállásban, gyakran egyszülős vagy egykeresős családot reprezentáló dolgozó nők, alkalmi jelleggel, keresetkiegészítő-megélhetési okból
- határon túli magyarok. Ebben az esetben a legnagyobb a valószínűsége annak, hogy a háztartáshoz kapcsolódó feladatokat teljes munkaidőben, esetleg bentlakással végzik, és egyben ápolási-gondozási feladatokat is ellátnak.
- esetleg magyarul nem beszélő külföldiek (angol nyelvű babysitterek), akik egyfajta ugródeszkeként, átmenetileg vállalnak alkalmi jellegű háztartási munkákat.

A háztartási alkalmazottak jellemzően „magányosan” dolgoznak, ezért az alkalmazottak közötti hivatalos kapcsolódási pontok minimálisak. Az informális kapcsolatok számát és jelentőségét azonban nem szabad alábecsülni, különösen nem a migráns vagy ingázó háttérű (határon túli, elsősorban erdélyi) munkavállalók között.

A nemek közötti elosztást tekintve a munkák jellegére való tekintettel (kivéve a ház körüli munkákat) elsősorban nőkről beszélünk. A társadalmi hovatartozást nehéz egyértelműen behatárolni. Még az olyan alapvető készségeket feltételező tevékenységek esetében, mint amilyen például a takarítás, mosogatás és egyéb háztartási tevékenységek is, csak fenntartásokkal jelenthető ki, hogy az „alkalmazottak” többnyire az alacsony iskolai végzettségű, társadalmilag alacsonyan pozicionált rétegből valók. Ez igaz lehetett közvetlenül a rendszerváltást követő időszakra, de feltehető, hogy a magasabb munkanélküliség, a diákmunka terjedése és a kevesebb munkalehetőség miatt a háztartási munkát végzők összetétele mára jóval vegyesebb, eltolódott a tanultabb, képzettebb rétegek felé. Annak már nagyobb a valószínűsége, hogy a feladatok elvégzéséhez nincs megfelelő formális iskolai végzettségük – hiányzik például a főzéshez szakács iskolai képesítés, a betegápoláshoz az ápolónői képesítés stb. Ezek alól kivételt képeznek az olyan esetek, amikor a szolgáltatásnyújtónak kiegészítő tevékenysége a háztartás számára végzett munka. Ilyen az a helyzet, amikor egy iskolai takarítónő lakások takarítását vál-

lalja, vagy egy ápolónő házhoz megy egy idős beteghez, munkaidejének letöltése után. A takarítás esetében azonban meg kell jegyezni, hogy a szektor professzionalizálódása – a takarítónők formális képzése – egyébként is alulfejlett még hazánkban. Léteznek ugyan olyan munkaerő-közvetítő irodák, amelyek háztartási pozíciókra közvetítenek és szolgáltatási portfóliójukban a háztartási alkalmazottak többé-kevésbé komplex képzése is szerepel, de ezek inkább kivételt képeznek.

Más képet mutatnak az olyan, egyébként is formális végzettséget megkívánó tevékenységek, mint például a házi tanítás, korrepetálás. Ezeknek a tevékenységeknek az órábéré az esetleges végzettség arányában is magasabban alakul.

Fizetések és bérek a feketepiacon

Kollektív jogok és szakszervezetek elméletileg is csak akkor kerülhetnek be a képbe, ha a foglalkoztatás legális, ám a háztartási alkalmazottak esetében a „munkahely” kis mérete miatt nem reális a szerveződés. Feketemunka esetén szervezett jogi érdekérvényesítésre kevés az esély. Magyarországon az ágazati párbeszéd bizottságok a gazdasági területek közül 30 területet fednek le, de a háztartási szolgáltatások nem tartoznak egyikhez sem. Így a kvázi szektorban kollektív érdekérvényesítésre, kollektív szerződésre és kollektív béralkura egyelőre nincs esély²¹ (különösen, hogy a „feketézéssel” megszerezhető jövedelem magasabb a legális munkával elérhető jövedelemnél, ez nem is merül fel igényként).

Tehát a fizetések a felek megegyezésétől függnnek és a feketepiacon szokásos fizetések függvényében egyénileg változnak. Amennyiben a szolgáltatások árát hozzávetőlegesen meg szeretnénk határozni, akkor újsághirdetések, tapasztalat, egyéni információk segítenek a tájékozódásban (például: otthonsegito.hu). Ezek alapján 2013-ban az órábérek a következőképpen alakultak:²²

- háztartási munka: 1000–2500 Ft/óra (a munka tartalmától függően)
- kertészkedés: 800–1000 Ft / óra
- gyerekefelügyelés: 800–1300 Ft/óra (angolul beszélő babysitter esetén: 1200–2000 Ft/óra)
- házkörüli munkák: 600–1500 Ft/óra
- otthoni tanítás, korrepetálás: 1500–3000 Ft/óra

Gyakorlatban a fizetés meghatározásánál az is számít, hogy Budapesten vagy vidéken végzik-e a munkát, hogy milyen munkaeszközök állnak a munkavégző rendelkezésére (például kertészkedés esetén) és pontosan mi a feladatok tartalma.

Ahogy feltételezhető, a teljes munkaidős foglalkoztatás kevésbé jellemző a feketepiacon, azonban erre vonatkozólag is kaphatunk adatot az újsághirdetések alapján: egy teljes munkaidős gyermekfelügyelő, aki 2 gyerekre vigyáz heti 40 órában, akár 150 000 Ft-ot is hazavihet. Idősgon-

²¹ Vannak pozitív példák kollektív érdekérvényesítésre korábban hasonlóan „láthatatlan” szektorokban, lásd például a Szexmunkások Érdekvédelmi Egyesületét.

²² Ezek az árak természetesen nem terheltek adókkal, járulékkal.

dozásnál hasonló lehet a megkereshető fizetés. Házkörüli munkák esetében, ahol egy alkalom hozzávetőlegesen akár 5 óra lehet, a „napszám” megközelítőleg 15 000 forintot jelent az alkalmi munkavállaló zsebében, adó- és járulégmentesen.

Munkafeltételek, a szolgáltatás színvonala

Mivel a feketepiacon nyújtott szolgáltatások szabályozatlanok és nem számítanak legális munkaviszonynak, ezért a munkaügyi ellenőrzés sem érinti a munkavégzés feltételeit, mint például a szabadidőt vagy a munkabért, és ezekre nézve nem szab minőségi kritériumokat semmilyen intézmény, hivatalos szerv vagy kamara.

Mivel a *bizalom* egy igen lényeges faktora a választásnak, a leggyakrabban, hogy a felek személyes kapcsolatokon keresztül keresnek vagy ajánlanak munkaerőt, ritkábban hirdetés útján. A magán-munkaerő közvetítő irodák pont ezt szeretik hangsúlyozni, amikor szolgáltatásaikat háztartásoknak és egyéneknek ajánlják. A bizalom azonban többnyire megfizethetetlen – ezért a családtagok szomszédok, ismerősök által nyújtott „szolgáltatások”, még gyakran akkor is kívánatosabbak, ha nem szakmaiak, ellenben a hivatalos közvetítőkön vagy a feketepiacon elérhető professzionális szolgáltatásokkal.

A *szolgáltatás minősége*, akárcsak a fizetés, tehát elsősorban a felek kölcsönös megegyezésétől függ. Az elvárásokat a megrendelő háztartás állítja fel, a szolgáltatásnyújtó pedig képességeihez mérten teljesíti azokat. Ami a gyakorlatban mégis befolyásolhatja a szolgáltatások minőségét, különösen az elmúlt években, az az álláslehetőségek hiánya miatti túlkínálat, vagyis a tény, hogy kereslet oldalról a megrendelő „minőségileg” is válogathat a potenciális háztartási alkalmazottak közül.

A bizalom más szempontból is kulcsfontosságú, és mivel szerződés nem köti, de nem is védi a feleket, ezért gyakori lehet a visszaélés, elsősorban olyan területeken, ahol a háztartási alkalmazott „háznál lakó”. Amennyiben a szolgáltatást nyújtó személy a megrendelő háztartás elvárásait saját szempontjai szerint nem teljesíti, vagy fordítva, a feleknek az esetleges vitás kérdések jogi úton való lezárásának lehetősége nélkül kell rendezniük a helyzetet.

A feketemunka kifehérítésére tett kormányzati kísérletek

A háztartási alkalmazottak helyzete leginkább a feketemunka kifehérítése kapcsán folytatott általános vitákban jelent meg, eddig azonban egyszer sem sikerült több területre kiterjedő szakpolitikai diskurzus központjában kerülnie Magyarországon. Így nem meglepő, hogy alig néhány szakpolitikai intézkedés fedezhető fel az elmúlt bő két évtizedben.

Alkalmi munkavállalói könyv

A feketegazdaságban folytatott foglalkoztatás kifehéritésével először 1997-ben próbálkoztak, amikor is az Alkalmi Munkavállalói Könyvet („AM könyv”) vezették be, többek között a háztartásokban foglalkoztatottak helyzete megoldásának céljával. A törvény hatálya az alkalmi munkaviszony keretében magánszemély foglalkoztatókra (őstermelők, háztartások) terjedt ki kezdetekben. Az AM könyv legfeljebb öt, egymást követő napon tette lehetővé az alkalmi munkavállalók foglalkoztatását. Nem volt szükséges a munkaszerződést írásba foglalni, és a közteherjegyeket – amelyekkel a munkáltató a könnyített adóterheket megfizette – elegendő volt a foglalkoztatás végén beragasztani az AM könyv megfelelő oldalára. A kiskönyvet a Foglalkoztatási Hivatal adta ki, és az ügyintézésért a helyi munkaügyi központok és kirendeltségek voltak felelősek. A kiskönyvet már a bevezetésekkel érték kritikák, és szakpolitikusok megkérdőjelezték, hogy az intézkedésnek lesz-e bármilyen pozitív hatása a szabályos, legális foglalkoztatásra. Az AM könyvvel a foglalkoztatók a valóságban jóval olcsóbb munkaerőhöz jutottak, és ahelyett, hogy újabb és újabb munkaerőt vonzottak volna be a munkaerőpiacra, valójában annyi történt, hogy többnyire azok a munkavállalók, akiket korábban határozott, rövid idejű munkaszerződéssel foglalkoztattak szezonális munkára, a relatív biztonságukat is elvesztették, mert a szerződést felváltotta az AM könyv. Az AM könyv több szektorban is hamarosan népszerűvé vált, és se nem mérsékelte a feketefoglalkoztatást, sem egyéb, pozitív hatással nem járt a háztartásokban alkalmazott munkaerőt illetően. Az NMH adatai szerint 2009-ben több mint 1,5 millió fő rendelkezett AM könyvvel, amelynek segítségével összesen 6983 ezer munkaalkalmat és 12 059,1 ezer munkanapot dolgoztak le, összesen. Egy átlagos alkalmi munkás évente 14 alkalommal összesen 23 napot dolgozott ezen a módon (alkalmanként 1,7 napot). Ugyanakkor az összes ledolgozott munkanap 14,6 százaléka a mezőgazdaságra esett. Az egyéni munkaadók – ilyenek a háztartások – számára ledolgozott munkaórák száma meglehetősen alacsony volt, kevesebb, mint 1,5 százalék, az összes rögzített munkaórán belül. Más szóval, háztartási munkákra az AM könyvet csekély mértékben vették igénybe. Ugyanakkor kedvező hatást is sikerült kimutatni, előfordult, hogy korábban illegálisan foglalkoztatott dolgozók legalább részben átkerültek a „féllegális” foglalkoztatásba (Semjén és társai, 2009).

Egyszerűsített foglalkoztatás

Az AM könyvet 2010-ig használták, amikor is a kormányzat felülvizsgálta az alkalmi foglalkoztatás akkori kereteit és egyebek közt az azzal való sorozatos visszaélések miatt bevezette az egyszerűsített foglalkoztatást (2010-es LXXV törvény az egyszerűsített foglalkoztatásról). A legszembetűnőbb különbség az AM könyv és az egyszerűsített foglalkoztatás között az, hogy a munkaviszony csak akkor érvényes, ha a munkál-

tató alkalmi munkára²³ adott tartalommal rendelkező munkaszerződést köt, a munkavégző munkája nem haladja meg öt, egymást követő napot (15 napot egy hónapban, összesen 90 napot egy évben) és elektronikusan rögzíti a munkaviszonyt a Nemzeti Adó és Vám hivatalnál (vagyis nem a munkaügyi központoknál, ahogy azt az AM könyv esetében előírták, ami a kapacitás-problémákkal küzdő munkaügyi központokat tehermentesítését is szolgálta). Az egyszerűsített foglalkoztatás azonban – akár az AM könyv – elsősorban mezőgazdasági munkákra, idénymunkákra a turizmusban és alkalmi munkák szabályozására szolgál, bár ez utóbbiba beletartoznak azok a tevékenységek, amire a 2010. évi XC jogszabály nem vonatkozik, például a ház körüli barkács munkák. A törvény első tervezete ugyan még tartalmazta a háztartási munkát, két hónappal később azonban ez kikerült a szövegből.

2010. évi XC törvény a háztartási alkalmazottakról

2010-ben új jogszabály lépett életbe: a 2010. évi XC törvény az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények²⁴ megalkotásáról, illetve módosításáról. Ez volt az első és eddig egyetlen próbálkozás a háztartási munkák szabályozására. A jogszabály fő motivációja az eddig láthatatlan gazdasági szereplők munkájának ha nem is legalizálása, de legalább tényének láthatóvá tétele. A törvénynek megfelelően a személyi és háztartási szolgáltatásokból befolyó pénz adórendszeren kívül eső bevételnek számít.

A háztartások számára nyújtott szolgáltatásból szerzett jövedelem a szolgáltatásnyújtó oldaláról nem tartozik az adóköteles jövedelmek közé és nem jogosít társadalombiztosítási ellátásra. A munkáltató köteles a foglalkoztatást előre, 1000 Ft/hó regisztrációs díj megfizetése mellett (ennek összege sem a ledolgozott napok számától, sem a kapott fizetéstől nem függ) a Nemzeti Adó és Vámhivatalnak elektronikus vagy telefonos úton bejelenteni. A regisztráció elmulasztása szankciókat vonhat maga után: ha a hatóságok tudomására jut a munkavégzés, akkor a munkáltatónak visszamenőleg meg kell fizetnie a teljes foglalkoztatás költségeit, és maximum 100 000 forint bírság is kiszabható a foglalkoztatóra.

A törvény az előkészítési fázisban relatíve visszhang nélkül maradt. A hat szakszervezeti szövetség közül a LIGA, amely minden gazdasági ágból képvisel munkavállalókat, szinte egyedülként hozott fel ellenérveket az ún. cselédtörvény ellen. Álláspontjuk szerint a tervezet alapvető jogoktól fosztotta meg a munkavállalókat és csupán kozmetikai eszközként szolgált a foglalkoztatási adatok javításához, valamint nem mozdítja elő a fekete foglalkoztatás kifehéritését. Továbbá lehetővé teszi, hogy a „rendes” munkaviszony helyett ezen a módon alkalmazzák a munka-

²³ A mezőgazdasági idénymunkára és a vendéglátásban turizmusra módosított szabályok vonatkoznak.

²⁴ A törvény nem kizárólag a háztartási munkát szabályozza, annak csak első szakasza érinti ezt a témakört.

vállalókat. Az alkotmánybírósághoz is benyújtott fenntartásaik lényegében válasz nélkül maradtak, a törvényt eredeti formájában vezették be.²⁵

Egy elvetélt kísérlet a háztartási adókedvezmény bevezetésére

A Nemzetgazdasági Minisztériumtól kapott tájékoztatás szerint, 2009. január 1-jétől az akkori kormányzat az egyszerűsítés szándékával újr szabályozta az összevont adóalapot terhelő adóból igénybe vehető adókedvezmények rendszerét. A korábban is érvényesíthető adókedvezmények²⁶ kiegészültek az úgynevezett háztartási adókedvezménnyel. Az érvényesíthető adókedvezmény mértéke ugyanakkor egységesé vált: összesen legfeljebb 100 ezer forint volt érvényesíthető évi 3,4 millió forint jövedelemhatárig a háztartási adókedvezményt is magába foglaló jogcímenen.²⁷

A törvény alapján az alábbi szolgáltatások után lehetett adókedvezményt igénybe venni:

- lakásfelújítással, -korszerűsítéssel kapcsolatos szolgáltatás,
- gyermekfelügyelet, gyermekgondozás,
- háztartásvezetés,
- házi ápolás,
- háztartási nagygépek karbantartása, javítása,
- a lakás, a lakóház tüzelőberendezésének, fűtésrendszerének, égéstermék elvezető rendszerének, hideg- és meleg-, valamint szennyvízrendszerének karbantartása, javítása.

A 2009. évre vonatkozó adóbevallások alapján ezen a jogcímen 12 615 fő vallott be mintegy 2,5 milliárd forint összegben kedvezmény-alapot (vagyis ilyen összegű, kedvezményezett háztartási szolgáltatásról szóló számlával rendelkeztek az adózók). Korántsem biztos azonban, hogy az összeg 30 százalékát kedvezményként ténylegesen is érvényesíteni tudták. A kedvezmény a minisztérium álláspontja szerint lényegében nem váltotta be a hozzáfűzött várakozásokat, nem ösztönözte eléggé, hogy a háztartási szolgáltatásokat legális formában, vagyis számla ellenében vegyék igénybe. Pedig valószínű, hogy egy nagyobb társadalmi kampány mellett, hosszabb időbeli kifutást hagyva a lehetőségnek jobb eredményeket lehetett volna elérni. 2010-ben úgy reagált a kormány az általános adóterhelés csökkentésének igényére, hogy felülvizsgálta a személyi jövedelemadóban biztosított kedvezmények, mentességek körét,

²⁵ http://www.liganet.hu/news/5890/AB_beadvany_cseledtorveny_MNUA_kulonado.pdf

²⁶ Közcélú adományok kedvezménye, felnőttképzés kedvezménye, tandíj kedvezménye, nyugdíjpénztári befizetések kedvezménye és az élet- és nyugdíjbiztosítás díjának kedvezménye.

²⁷ Ha az éves jövedelem meghaladta a 3,4 millió forintot, de nem érte el a 3,9 millió forintot, a maximálisan érvényesíthető 100 ezer forintos keretet a 3,4 millió forintot meghaladó jövedelemrész 20 százalékával kellett csökkenteni, vagyis 3,9 millió forintos éves jövedelem adókedvezmény az említett jogcímenen már nem volt érvényesíthető.

majd úgy döntött, hogy a családi, a személyi és a tevékenységi kedvezmények kivételével megszüntet minden, a fizetendő adóból levonható kedvezményt, köztük a háztartási szolgáltatások után érvényesíthető kedvezményt is.

A háztartási alkalmazottak legális foglalkoztatásával kapcsolatos kihívások Magyarországon

A rendszerváltás munkapiaci válságát követően az egyik állandó kérdése a magyar foglalkoztatáspolitikának, hogy miként növelhető a munkaerőpiaci részvétel, tekintve, hogy az ország átlagos foglalkoztatási rátája az EU átlagához viszonyítva (65 százalék) igen alacsony: 57,2 százalék, ezen belül a férfiaké 62,5 százalék, a nőké pedig 52,1 százalék (KSH 2013). Ahogyan látható volt, Magyarországon vannak előremutató intézkedések, átütő sikerekről azonban egyelőre sem a foglalkoztatás-bővítés, sem a munka kifehéritésének területén nem beszélhetünk, és részben ez annak köszönhető, hogy hiányzik egy átgondolt, összehangolt, egyszerre több területre is kiterjedő stratégia.

Magyarországon a háztartási alkalmazottak helyzetének szabályozása több kérdést is felvet. Ha végigvesszük a külföldi modelleket, akkor látható, hogy vannak közös vonások, amelyek sikerre visznek egy-egy intézkedést. Ilyen például, hogy csak akkor eredményes egy rendszer, ha az állami beavatkozás az adott szolgáltatást jelentősen olcsóbbá teszi a felhasználó számára. Részben ennek tudható be, hogy 2009-ben a háztartási adókedvezmény nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Azt is figyelembe kell venni, hogy minden országnak megvannak a sajátosságai, nemcsak az intézményrendszert, hanem a társadalmi berendezkedést tekintve is, például, ahogy a társadalom a nők családon belüli szerepének felfogásáról, a gyereknevelésről, az idősek, szülők gondozásáról vélekedik.

Lényeges szempont továbbá, hogy a jó példaként emlegetett modellek hosszú fejlődési szakaszon mentek keresztül, mire elérték a mai, többé-kevésbé működő formájukat. Magyarországon még a folyamat elején tartunk. Amellett, hogy az első, kifejezetten háztartási munkára vonatkozó szabályozás volt, a 2010. évi XC törvény egyik pozitívuma, hogy a magyar viszonyokat figyelembevevő rendelkezés született, vagyis hogy a háztartási munkát nem főfoglalkozásnak, hanem jellemzően jövedelemkiegészítő tevékenységnek tekinti. És bár a szankciók ellenére is erőteljesen kétséges, hogy a hivatalos regisztrációs adatok a valóságot tükröznék, a jogalkotó annyit elért, hogy legalább részben láthatóvá tett egy korábban teljességgel „láthatatlan” szektort. Ennél többet azonban nem tett, például az általában véve bizonytalan helyzetű munkavállalók társadalombiztosítási helyzetére nem nyújtott megoldást. Kérdésként merül fel továbbá, hogy valóban előrelépésnek számít-e a jogszabály a legális foglalkoztatás felé. Mert ugyan az álláskeresői járadék hivatalosan nem szerzhető meg általa, de mivel a szociális törvény nem ismeri el keresőtevékenységnek a regisztrációhoz kötött háztartási munkát, ezért a nyugdíjra, ápolási díjra, lakhatási támogatásra és egyéb szociális ellátásokra

való jogosultságát az egyén nem veszti el, valamint a foglalkoztatást helyettesítő támogatáshoz szükséges, 30 napos munkaviszony kapcsán is elismeri ezt a törvényi szabályozás. Ez a rendszer nem motiválja az alkalmi munkavállaló háztartási alkalmazottakat arra, hogy legalizálják a jövedelmüket, így dupla terhet ró az államra is: nem származik bevétele a háztartási alkalmazott jövedelméből, fenntartja a feketefoglalkoztatás rendszerét, ráadásul még támogatja is a szociális ellátórendszer igénybevételét. Hiba az is, hogy a regisztráció bevezetését nem kísérte társadalmi párbeszéd. Emellett a jogalkotó szándékai a leginkább érintettek számára homályban maradtak, megmaradt egy bizonytalanság a regisztráció célját illetően („Ha nem adóköteles a jövedelem, akkor minek is regisztráljam a bejárónőmet? Persze, most nem adóztat, de akkor mit is akar majd kezdeni az állam később az adataimmal?”).

Ahhoz, hogy a jelenlegi helyzetből tovább lehessen lépni, a probléma összetettebb szintű megoldása, annak részeként a háztartási munka hatékonyabb szabályozása és az alkalmazottak legális foglalkoztatása felé, több, összehangolt lépés is szükséges lenne.

Az egyik, legfontosabb lépés az érintett felek elvárásainak és igényeinek tisztázása, a háztartások szükségleteinek és a jelenlegi és potenciális (munkanélküli) alkalmazottak helyzetének minél alaposabb és célirányos felmérése (társadalmi háttér, tapasztalatok, jövedelmi helyzet összetevői, motivációk, igények kor, nem, képzettség, elvárások és jövőkép stb.). Fontos lehet az ápolási-gondozási jellegű feladatok és az életvitelt általában segítő jellegű szolgáltatások elkülönítése, a tevékenységek pontos tartalmának definiálása. A leendő hazai gyakorlat kialakításának folyamatában nemcsak a már működő külföldi ösztönzési modellek beható ismerete hasznos, hanem azon gazdasági-társadalmi körülményeké is, amelyben az adott rendszer működik, a pozitív és a kevésbé sikeres próbálkozásokból (Ausztria) való tanulságok levonása is. A hazai rendszer fejlesztését nem kell feltétlenül innovatív próbálkozásokkal kezdeni, érdemes megvizsgálni a külföldi rendszerek adaptálási lehetőségeit, különös tekintettel az ápolási-gondozási területen az utalványok bevezetésének (Mózer 2007) lehetőségére. Nem elhanyagolható szempont a legális foglalkoztatás várható társadalmi előnyeinek és hátrányainak figyelembevétele, a lehetséges modellek költség-haszon elemzéseinek elvégzése. Magyarország sajátos munkaerőpiacának figyelembevételével a hazai viszonyok között is működtethető pilot modell bevezetése, valamint a szociális, társadalombiztosítási és adózási és egyéb jogszabályok szükség szerinti összehangolása.

Tehát a helyzet adott, azonban amíg nincs megfelelő ismerethalmaz a téma megfelelő jogi-gazdasági-társadalmi kezeléséhez, hiába kívánatos az Európai Bizottság céljaival összhangban a hazai háztartási alkalmazottak foglalkoztatása helyzetének rendezése, addig előfordulhat, hogy a javító szándékú intézkedések zsákutcába futnak, vagy, amint néhány külföldi példa is igazolja, végső soron akár negatív hatással is lehetnek. A jelenlegi valóság az, hogy itthon egyelőre minden félnek egyszerűbb és kifizetődőbb a bejáratott, feketepiaci rendszert működtetni.

Kérdés, hogy meddig.

Irodalom

- Bíró A., Vincze J. (2008): A gazdaság fehéritése: büntetés és ösztönzés, MTA–KTKI, http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP_0814.pdf
- COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT on exploiting the employment potential of the personal and household services Strasbourg, 18.4.2012, SWD(2012) 95 final
- Convention on domestic work (Domestic Workers Convention, 2011 (No. 189))
- Developing personal and household services in the EU A focus on housework activities Report for the DG Employment, Social Affairs and Social Inclusion Tender No VT/2012/026, January 2013, Nicolas Farvaque (ORSEU)
- Elek P., Scharle Á., Szabó B. Szabó, P. (2009): A bérekhez kapcsolódó adóeltitkolás Magyarországon, TáTK, ELTE, http://tat.k.elte.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=437&Itemid=597
- Falusy B., Harcsa I. (2006): Háztartás és háztartásgazdaság az időfelhasználás tükrében, Tátki.
- Frey M. (2001): A nők munkaerő-piaci helyzete, KSH.
- Frey, M., K. Fazekas (2006): Two Hungarian Papers presented at a Peer Review on the Belgian voucher system: presentation of the Hungarian situation and comparative analysis, Eurofound.
- Keller T. (2009): A gazdasági erkölcsösséget szabályzó társadalmi normáról: Normaszegés és normakövetés, Európai Társadalmi jelentés, Tátki, http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_keller.pdf
- Mózer P. (2007): A jóléti szolgáltatások voucheren keresztüli finanszírozásának lehetséges formái, Budapesti Műhely Társadalomkutató Bt., Budapest.
- Nemzeti Munkaügyi Hivatal, Alkalmi munkavállalói könyvek felhasználásának alakulása 2009-ben http://www.afsz.hu/engine.aspx?page=stat_osszefogl_alkalmi_munkvall_konyv_felhasz
- NKTH: Atipikus foglalkoztatás a szolgáltató szektorban „Munkavállalási és munkakeresési hajlandóság az alacsony foglalkoztatási szegmensekben” INNOTARS_08-ALFOGSZE-0- 0803031450
- NPI (2012): Euroguidance, http://www.npk.hu/public/kiadvanyaink/2012/cd/mappa/LABOUR_2012.pdf
- OECD, Long term care in Hungary <http://www.oecd.org/hungary/47877686.pdf>
- Semjén A., Tóth I. J., Fazekas M., Makó Á. (2009): Alkalmi munkavállalói könyves foglalkoztatás munkaadói és munkavállalói interjúk és egy kérdőíves munkavállalói felmérés tükrében in: Rejtett gazdaság: Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai. Szerkesztette Semjén András–Tóth István János. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Budapest, http://econ.core.hu/file/download/ktik11/ktik11_11_alkalmi.pdf
- Sík E., Szép K. (2002): A háztartási szatellit számla: elméleti és módszertani alapok, KSH.
- Sík E., Szép K. (2003): A háztartási termelés értéke a mai Magyarországon: a háztartási szatellit számla 2000. évi kísérleti számításai, KSH.
- Simonyi Á. (ed) (2001): Tizenegy falu, ötvenöt család – kisgyermekes munkanélküli családok hátrányos munkaerő-piaci térségekben, Struktúra Munkaügyi Kiadó, Budapest.
- Szűcs I. (2005): A kisgyermekes nők belépési és visszatérési esélyei a munkaerőpiacra a család és foglalkoztatáspolitikai eszközök viszonyrendszerében, Echo Survey, http://www.echosurvey.hu/_user/downloads/kutatasi_beszamolo/t_kismamaweb.pdf
- Tóth I. J. (2008): Social determinants of undeclared work in Hungary, http://www.wargo.hu/tij/publications/uw_hungary_en_081216.pdf